MONETŲ KOMPLEKSAI, RASTI TIRIANT VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES TERITORIJĄ

EDUARDAS REMECAS

Lietuvos nacionalinis muziejus

Eduardas Remecas – Lietuvos monetų tyrinėtojas, Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus mokslinis darbuotojas. Su žurnalu Lietuvos pilys *bendradarbiauja nuo pirmojo numerio (publikuoti straipsniai „Valdovų rūmų teritorija – numizmatikos lobynas" (2005), „Duomenys apie Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos numizmatikos radinius iki Valdovų rūmų tyrimų pradžios" (2008). Nuolat renka ir tyrinėja Žemutinės pilies teritorijoje vykdomų archeologinių kasinėjimų metu iškasamas monetas. Daugelio publikacijų apie LDK monetas ir mokslinės monografijos* Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis *(Vilnius, 2003) autorius.*

Apie Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje aptiktus lobius ir monetų kompleksus jau buvo nemažai rašyta. Daugiausia buvo minimas XVII a. varinių rusiškų monetų lobis, nes jis yra vienas iš seniausiai žinomų šioje teritorijoje rastų lobių.[1] Didesnė dalis pastaraisiais metais rastų monetų kompleksų buvo pristatyta šio straipsnio autoriaus.[2] Tačiau visi Žemutinės pilies teritorijoje rasti monetų kompleksai dažniausiai būdavo pristatomi po vieną arba minimi tarp daugelio kitų lobių. Iki šiol daugiausia Žemutinės pilies teritorijoje rastų monetų kompleksų paminėta tik vienoje publikacijoje.[3] Joje trumpai aprašyti devyni monetų kompleksai. Šio straipsnio tikslas yra pristatyti visus žinomus Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rastus monetų kompleksus ir paanalizuoti jų galimas atsiradimo priežastis ir tuometes vertes.

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, kurios plotas gynybinio aptvaro viduje yra apie 10 ha, pirmieji archeologiniai tyrimai buvo atlikti dar prieš šimtą metų – XX a. pradžioje. Iš to laiko mus pasiekė ir pirmosios žinios apie čia surastas monetas. Per daugiau kaip šimto metų laikotarpį Žemutinės pilies teritorijoje vyko gausybė įvairiausių žemės judinimo darbų. Didelė dalis jų buvo vykdoma prižiūrint archeologams, tačiau monetų radinių gausa ši teritorija nepasižymėjo iki pat XX a. paskutinio dešimtmečio, kai buvo pradėti Valdovų rūmų teritorijos tyrimai.[1] Iki tol tyrimai buvo vykdyti Arkikatedroje, Katedros aikštėje, Senajame ir Naujajame arsenaluose, įvairiose Gedimino kalno papėdės vietose, taip pat ir dalyje vietų Valdovų rūmų teritorijoje. Nuo 1900 iki 1987 m., kai prasidėjo Valdovų rūmų tyrimai, mūsų turimomis žiniomis, buvo rasta vos per 100 (ar keliomis dešimtimis daugiau) pavienių monetų radinių.[4] Tuo tarpu prasidėjus tyrimams Valdovų rūmų teritorijoje nuo 1987 iki 2000 m. aptikta 530 pavienių monetų radinių. Dar 142 vnt. monetų rasta įvairiose kitose Žemutinės pilies vietose. Po 2000 m. pilies teritorijoje kasmet jau buvo aptinkama po kelis šimtus monetų.[5] Iš viso per 20 metų vykdomus archeologinius tyrimus buvo rasta per 5000 pavienių monetų radinių. Tokį monetų kiekio padidėjimą nulėmė viena aplinkybė – metalo detektoriaus naudojimas. Be abejo, buvo ir kitų priežasčių – tai ir tiriamų plotų dydis, ir vykdytų tyrimų kokybės gerinimas. Tačiau šias priežastis galime laikyti antraeilėmis. Kaip pavyzdį pateiktume vykdytus didelius tyrimus Katedros aikštėje (1937–1941 m. ir 1998–2000 m.) ir Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje (1956–1962 m.) – nenaudojant metalo detektoriaus šių tyrimų metu kartu sudėjus buvo rasta vos per 100 monetų. Dar iškalbingesni 2007 m. vykdytų archeologinių tyrimų Katedros aikštėje metu surinkti duomenys. Ištyrus apie 500 kv. m plotą metalo detektoriumi buvo surinkta per 400 monetų. Tuo tarpu 1998–2000 m. buvo nukastas daugiau kaip 20 kartų didesnis plotas, o rastos vos 86 monetos. Tiesa, daug kur nukasto sluoksnio storis tesiekė tik 0,65 m.[6] Tačiau, kaip parodė 2007–2008 m. Katedros aikštės tyrimai, net ir viršutiniuose sluoksniuose yra gausu XVII–XX a. monetų, o kartais juose randama ir XVI a. monetų. Tad iš to būtų galima daryti išvadą, kad vien 1998–2000 m. Katedros aikštės rekonstrukcijos metu buvo prarasta apie kelis tūkstančius monetų. Toks didelis prarastų monetų kiekis visai neturėtų stebinti, nes Katedros aikštė nuo seno buvo žmonių susibūrimo vieta. Čia vykdavo bažnytinės šventės ir prekyba. Nuo XVIII a. iki pat 1900 m. čia stovėjo prekybininkų pastatai, buvo rengiami turgūs, Kaziuko ir Jurgio mugės, parodos, keliaujančių aktorių ir cirko artistų vaidinimai.[7]

Aptariant monetų kompleksus, norėtųsi manyti, kad situacija yra kiek kitokia. Kompleksai lyg ir turėtų būti labiau pastebimi, juos aptikti be metalo detektoriaus lyg ir lengviau. Tačiau iki 1987 m. buvo rasti tik trys monetų kompleksai (1940, 1974, 1987 m.). Tuo tarpu per 1987–2007 m. laikotarpį Žemutinės pilies teritorijoje rasta net 19 monetų kompleksų (1988 m. – 1, 1995 m. – 2, 2002 m. – 5, 2003 m. – 2, 2004 m. – 1, 2005 m. – 3, 2006 m. – 1, 2007 m. – 4). Beveik visi šie kompleksai buvo aptikti metalo detektoriumi. Ir tai neturėtų stebinti. Didžiąją dalį šių kompleksų galime vadinti pamestų piniginių-kapšelių turiniu, nes juose yra vos po keletą ar keliolika monetų. Mažiausiuose kompleksuose buvo po 5–6 monetas, o didžiausiuose – po aštuonias dešimtis monetų. Šie monetų kompleksai buvo rasti tiek sulipę į stulpelius, tiek pasklidę vieno ar dviejų metrų plote. Kaip parodė daugelio kompleksų radimo aplinkybės, be metalo detektoriaus juos rasti būtų buvę neįmanoma. Tad jei tyrimų metu nebūtų naudotas metalo detektorius, didžioji dalis šių kompleksų niekada taip ir nebūtų surasti. Tą patį galima pasakyti ir apie monetų

[1] Tyrimus vykdo Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys".

kompleksus, rastus iki 1987 m. Štai 1940 m. darbininkai, aikštės rekonstrukcijos metu kasdami žemę greta Katedros, rado keletą kamuolių sulipusių monetų, o 1974 m. po akmeniu buvo rastas lobis su 301 Aleksejaus Michailovičiaus (1645–1676) varine moneta. Be abejo, tokio kiekio monetų jau sunku būtų nepastebėti. Prisiminus, kad ankstesnių Katedros aikštės tyrimų metu, kai metalo detektorius nebuvo naudotas, galbūt buvo prarasti keli tūkstančiai monetų, galima drąsiai teigti, kad tokių piniginės-kapšelio turinių buvo ne vienas ir ne du, o kelios dešimtys. Tačiau čia nereiktų užmiršti ir daugelio kitų tirtų vietų, kuriose nebuvo naudotas metalo detektorius, o tai būtų dar kelios dešimtys prarastų nedidelių monetų kompleksų. Ne išimtis yra ir tyrimai Valdovų rūmų teritorijoje. Iki 2000 m. metalo detektorius buvo naudojamas su pertraukomis – ne kasmet ir ne visą tyrimų sezoną. 1998–1999 m. didesnioji dalis darbus vykdžiusių archeologų net prieštaravo radinių paieškai metalo detektoriumi motyvuodami tuo, kad ir taip visi radiniai yra surandami. Be to, daugelyje vietų viršutiniai sluoksniai buvo nukasami mechaniškai. Tad nors šiame straipsnyje ir bus minimi net 22 monetų kompleksai, tačiau tai tik maža dalis to, ką mums pavyko surasti ir išsaugoti, o daug didesnis kiekis tokių kompleksų, deja, buvo prarastas.

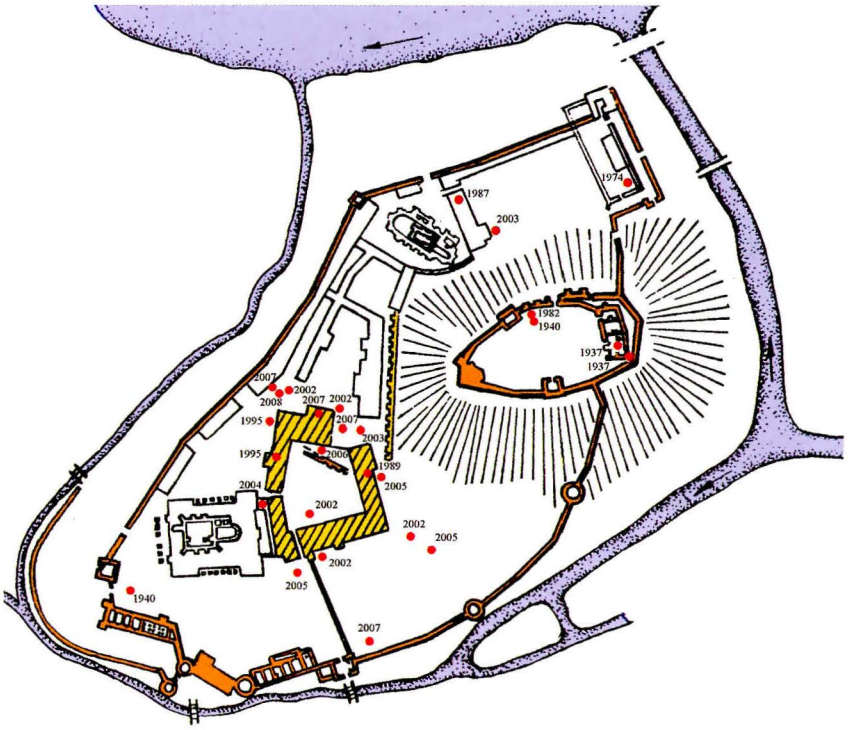

1 pav. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos planas su pažymėtomis monetų kompleksų radimo vietomis ir metais (pagal Napoleoną Kitkauską).
Fig. 1. A plan of the grounds of the Vilnius Lower Castle with the discovery location and year marked for the coin assemblages (according to Napoleonas Kitkauskas).

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, kaip jau minėta, daugiausia buvo rasta pamestų piniginių-kapšelių turinių. Tokiais neabejotinai būtų galima laikyti daugiau kaip dešimt radinių. Be to, rasta ir paslėptų lobių likučių bei išmestų monetų falsifikatų ir ruošinių. Taip pat aptikta ir tokių monetų kompleksų, kurių pobūdis nėra aiškus. Visi Žemutinės pilies teritorijoje surasti monetų kompleksai pagal laikotarpius pasiskirsto taip: XIV a. – 4, XV a. – 4, XVI a. – 6, XVII a. – 8.

XIV a. monetų kompleksai

XIV a. monetų kompleksų buvo rasti keturi – 2002 m. du ir po vieną 2003 m. bei 2007 m.

2002 m. liepos 4–5 d. archeologinių tyrimų metu (tyrimų vadovas archeologas Gintautas Rackevičius) buvo rastos 63 monetos (5 skirtingų LDK monetų tipų ir ¼ Prahos grašio) ir pusė trišonio sidabro lydinio.[8] Šis kompleksas aptiktas Valdovų rūmų šiaurinio korpuso išorėje, apie 10 metrų į pietryčius nuo Naujojo arsenalo (dab. Lietuvos nacionalinis muziejus) pietrytinio kampo (**1 pav.:** 2002a). Monetos rastos apie 3-3,5 metro gylyje, juodų degėsingų žemių sluoksnyje, metalo detektoriumi. Lobis nebuvo inde ar maišelyje, tai yra vienoje vietoje, kaip paprastai randamas, kai būna paslėptas ar pamestas tradiciniu būdu. Monetos aptiktos paskleistos maždaug 1,5 m spindulio plote, o gylis tarp rastų pirmųjų dviejų ir paskutinių skyrėsi apie 0,5 metro. Gilausiai buvo rastas sidabro lydinys. Kai kurios iš monetų buvo sulipusios po dvi. Kartu su šio lobio monetomis (viršutiniuose sluoksniuose) buvo rastas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro (1492–1506) denaro falsifikatas. Ši moneta leido sluoksnį, kuriame rastas lobis, datuoti XVI a. pradžia. Taigi lobis buvo rastas ne savo laikotarpio archeologiniuose sluoksniuose. Jis galėjo būti paslėptas ar pamestas kitoje vietoje, o čia, matyt, pateko statybų metu, lyginant žemės paviršių, nes, kaip rodo sluoksniai, XIV–XV a. lobio radimo vietoje buvo šlaitas, žemėjantis pietvakarių kryptimi. Daugelis lobio monetų yra pažeistos ugnies ar didelio karščio, tad galima manyti, kad lobis galėjo būti paslėptas ar saugotas netoliese buvusiame pastate, tačiau kilus dideliam gaisrui palaidotas nuodėgulių krūvoje.

Lobio sudėtis yra ypatinga. Pirmą kartą buvo surastos penkių skirtingų tipų LDK monetos – Jogailos (1377–1392) monetos (portretas / liūtas, 18 vnt.; raitelis / dvigubas kryžius skyde, 14 vnt.; vadinamoji „žuvis-žiedas“ / dvigubas kryžius skyde, 16 vnt.) ir Vytauto (1392–1430) monetos su ietigaliu ir įrašu PEČAT (13 vnt.). Visos lobyje rastos monetos iki šiol buvo laikomos retomis arba labai retomis. Kartu buvo rasta ir naujo tipo LDK moneta – Jogailos moneta su ereliu vienoje pusėje ir liūtu – kitoje. Taip pat lobyje buvo jau minėta pusė trišonio sidabro lydinio ir ¼ Prahos grašio. Šis lobis datuojamas XIV a. pabaiga, galbūt 1394 m. Tas laikas Žemutinės pilies teritorijoje turėjo

2 pav. Jogailos monetų kompleksas (apie 1388). Rastas 2003 m.
Fig. 2. A Jogaila coin assemblage (c. 1388). Found in 2003.

būti labai neramus. Kaip žinoma, tuo metu didžiausi pilies puolimai vyko 1390 ir 1394 m. Tad ir surastos monetos, matyt, buvo prarastos kaip tik tuo metu.

Kitas monetų kompleksas buvo rastas 2002 m. gruodžio 5 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Egidijus Ožalas) apie 20 m į pietus nuo Valdovų rūmų rytinio ir pietinio korpusų sandūros, prie pat tyrimų perkasos rytinio pjūvio[9] (žr. **1 pav.**: 2002b). Čia metalo detektoriumi virš žemiausio medinio užstatymo lygio, apie 5 metrų gylyje, medinio pastato degėsių sluoksnyje, buvo rastas sulipusių monetų stulpelis. Šį stulpelį sudarė šešios gaisro pažeistos ir labai sunykusios monetos, iš kurių vienos tiksliai identifikuoti nepavyko. Likusios penkios monetos yra Jogailos LDK denarai su raiteliu vienoje pusėje, o kitoje – dvigubu kryžiumi skyde. Tiksliai neidentifikuojama moneta gali būti arba to paties tipo, kaip ir kitos monetos, arba su vadinamąja „žuvimi-žiedu“. Šį monetų stulpelį galima būtų datuoti apie 1390 arba 1394 m.

2003 m. balandžio 18 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Gintautas Striška) Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje, dabartinio keltuvo vietoje, buvo rastas nedidelis sulipusių monetų stulpelis (**1 pav.**: 2003a; **2 pav.**).[10] Monetos aptiktos XX a. pirmosios pusės vandentiekio ir kanalizacijos perkasimo vietoje, vakarinėje perkasos dalyje, beveik pačiame jos krašte, apie 1,5 m gylyje. Monetas rado žemės kasimo darbus atliekantis darbininkas. Tai buvo trys į stulpelį sulipusios monetos. Vienoje šio stulpelio pusėje buvo aiškiai matomos buvusio sulipimo su kitomis monetomis žymės. Panaudojus metalo detektorių buvo surastos dar dvi nuo šio stulpelio atplyšusios monetos. Sudėjus abi monetų stulpelio dalis paaiškėjo, kad viename jo gale, kaip vėliau nustatyta, buvo prilipęs šilkinis audinys, o kitame buvo matyti monetos vaizdulys. Tad monetų stulpelis buvęs didesnis, tačiau detalus žemių patikrinimas metalo detektoriumi daugiau monetų radinių nepateikė. Veikiausiai šis nedidelis monetų lobis, vadinamasis piniginės turinys, XIX a. viduryje ir pakartotinai XX a. pirmojoje pusėje galėjo būti iškastas tiesiant vandentiekį ar kanalizaciją. Kaip parodė vėlesni tyrimai, kaip tik šie perkasimai sunaikino visus XIV a. antrosios pusės sluoksnius. Monetų lobį sudaro penkios Jogailos LDK monetos, kurių vienoje pusėje – portretas, kitoje liūtas su virš jo esančiu mazgo simboliu. Šis monetų kompleksas galėtų būti datuojamas apie 1387–1388 m.

2007 m. balandžio 25–26 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovai archeologai Egidijus Ožalas ir Eglė Montvilaitė) Valdovų rūmų šiaurinio korpuso priestato viduje (6 patalpa) buvo rasta pasklidusių monetų (**1 pav.**: 2007a; **3 pav.**). Monetos rastos po patalpos arkine siena, pačiame perkasos pietvakariniame kampe, XVII a. datuojamuose sluoksniuose. Jos aptiktos metalo detektoriumi apie 3 m ilgio rytų–vakarų kryptimi einančioje juostoje. Didesnioji dalis monetų koncentravosi dvejose krūvelėse (po 15 vnt.), viena nuo kitos nutolusiose apie 2 m. Penkios monetos buvo rastos labiau nutolusios tiek ir į rytus, tiek ir į vakarus bei pietus. Didesnioji dalis monetų buvo rasta juodų žemių sluoksnyje ir nedidelė dalis – smulkių griuvenų sluoksnyje, apie 3 m gylyje nuo žemės paviršiaus. Dalis rastų monetų buvo sulipusios – po dvi (3 vnt.) ir tris. Viso buvo surinktos 34 monetos. Tačiau, neabejotina, kad šio lobio arba piniginės turinio monetų buvo daugiau. Šis lobis, matomai, buvo iškastas XVII a. kasant arkinius pamatus Valdovų rūmų šiaurinio korpuso priestatui. Kaip parodė tolimesni tyrimai XIV a. pabaigos sluoksnis buvo aptiktas apie 2,5 m giliau. Dar dvi labai nepalankios lobiui radimo aplinkybės buvo tai, kad šioje vietoje buvo vykdyti ir kiti žemės kasimo darbai. XX a. pradžioje vos vieno metro atstumu nuo monetų radimo vietos buvo iškasta kanalizacijos trasa, o 1987 m. šioje vietoje buvo atlikti archeologiniai tyrimai, buvo kasta perkasa pavadinta trasa 1 (tyrimų vadovai archeologai V. Raškauskas ir G. Stankevičius). Šios perkasos pietinis kraštas ribojasi su monetų radimo vieta. Dvi lobio monetos buvo rastos ant pačios perkasos krašto. Tačiau tyrimų ataskaitoje iš šios perkasos neminimas nei vienas monetos radinys. Tad akivaizdu, kad mažiausiai du kart pažeidus archeologinį sluoksnį ir, kai monetos paskleistos apie 3 m spinduliu, šio lobio monetos buvo surinktos ne visos. Deja, tokiomis lobio radimo aplinkybėmis, mes net negalime pasakyti ar buvo rasta didesnioji ar vis tik mažesnioji buvusio lobio dalis.

Surastą lobį sudaro vien tik LDK monetos – Jogailos monetos su liūtu vienoje pusėje ir ereliu kitoje (2 vnt.), monetos su portretu ir liūtu su mazgo simboliu (10 vnt.), monetos su taip vadinama „žuvimi-žiedu“ ir dvigubu kryžiumi skyde (5 vnt.) ir monetos su raiteliu ir dvigubu kryžiumi skyde (8 vnt.) bei Vytauto monetos su ietigaliu su kryžiumi ir įrašu ПЕЧАТ (9 vnt.).

Šis lobis, savo sudėtimi, beveik identiškas rastam 2002 m. Įdomu, kad ir monetos buvo rastos vos apie 25 m atstumu į rytus, nuo 2002 m. rasto lobio. Tikėtina, kad tiek šis monetų lobis, tiek ir rastas 2002 m., buvo paslėpti vienu laiku, gal būt, 1394 metais.

2008 m. rugsėjo 15 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Povilas Blaževičius) plote

tarp Valdovų rūmų šiaurinio korpuso ir I oficinos (dabar LNM ekspozicijų pastatas) P galo buvo surastas nedidelis monetų kompleksas[11]. Monetos aptiktos metalo detektoriumi apie 4 m į rytus nuo gynybinės sienos ir apie 9 m į pietus nuo I oficinos pietinio galo, apie 5,5 m gylyje, juodų žemių sluoksnyje. Visos monetos rastos vienoje vietoje, o 2 iš jų buvo sulipusios. Iš viso rastos 7 monetos. Monetas nuvalius ir konservavus paaiškėjo, kad visos monetos yra vieno tipo. Tai Jogailos LDK denarai su averse esančiu raiteliu, o reverse – su dvigubu kryžiumi skyde. Trys iš šių monetų yra su 1 atmainos raiteliu (masė – 0,426 g, 0,350 g, 0,202 g), po vieną su 2 ir 5 atmainos – (masė – 0,275 g), (masė – 0,430 g), o dviejų monetų tipai tiksliai nenustatyti. Viena iš jų yra arba 1, arba 3 atmainos (masė – 0,426 g). Šios Jogailos monetos yra datuojamos apie 1388–1392 m. Monetos, matyt, buvo kapšelio–piniginės turinys, tačiau nei audinio, nei odos aptikti nepavyko. Monetų pametimą ar išmetimą galima būtų sieti su 1394 m. pilies puolimu. Pažymėtina, kad monetų kompleksas buvo rastas vietoje, kurioje yra buvusi griova. Monetos rastos žemiausiame griovos lygyje. Toje pat griovoje anksčiau rasti ir dar du to paties laikotarpio monetų kompleksai (2002 ir 2007 m.), tačiau jie į griovą pateko jau vėlesniais laikais ją užverčiant.

3 pav. Jogailos ir Vytauto monetų kompleksas (apie 1394). Rastas 2007 m.
Fig. 3. A Jogaila and Vytautas coin assemblage (c. 1394). Found in 2007.

4 pav. Prahos grašių kompleksas (XV a. IV ketv.). Rastas 1995 m.
Fig. 4. A Prague groat assemblage (fourth quarter of the 15th century). Found in 1995.

XV a. monetų kompleksai

XV a. monetų kompleksų buvo rasta taip pat keturi – 1995, 2005, 2006 ir 2007 m.

1995 m. liepos 11 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovai archeologai Adolfas Tautavičius ir Vytautas Urbanavičius) Valdovų rūmų vakarinio korpuso išorėje metalo detektoriumi (paieškos darbus atliko Vidmantas Velička) buvo rastas sulipusių monetų stulpelis.[12] Monetos aptiktos apie 1 m nuo vakarinės rūmų pamatų sienos, ties „L“ ir „M“ rūsių skiriamąja siena, juodų žemių sluoksnyje, apie 3,5 m gylyje, vos per keletą centimetrų nuo rūmų pamatams kastos duobės krašto (**1 pav.:** 1995a; **4 pav.**). Trys monetos buvo pavienės, o kitos sulipusios į du stulpelius. Iš viso rasta 12 vnt.: Čekijos Karolio I (1346–1378) (1 vnt.) ir Vaclovo IV (1378–1419) Prahos grašių. Nors audinio ar odos likučių neaptikta, labiausiai tikėtina, kad tai pamestas piniginės-kapšelio turinys. Monetų pametimas pagal sluoksnį gali būti datuojamas XV a. ketvirtuoju ketvirčiu arba XVI a. pradžia.

2005 m. vasario 3–4 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovai archeologai Egidijus Ožalas ir Eglė Montvilaitė) Valdovų rūmų pietinio ir vakarinio korpusų sandūros išorėje (plotas Nr. 11) metalo detektoriumi buvo rastas pasklidusių monetų kompleksas, matyt, piniginės turinys (**1 pav.:** 2005a).[13] Monetos rastos apie vieno metro atstumu į rytus nuo mūro M 25 (kv. P–R 22–23), apie 5,3 m gylyje (H abs. 89,10–89,15 m), XV a. pradžios sluoksnyje. Jos buvo pasklidusios 1,5 m spinduliu nedidelio medinio pastato pietrytiniame kampe. Sulipusių monetų nebuvo. Kartu su monetomis degėsių ir skiedrų sluoksnyje buvo rastos odų atraižos, gyvulių kaulai, susilydžiusio švino gabalėliai, sulaužyti peiliukai ir padegamasis strėlės antgalis. Lobį sudarė 12 vnt. XIV a. pabaigos – XV a. pradžios LDK monetų – Jogailos denarai su raiteliu averse ir dvigubu kryžiumi skyde reverse (6 vnt.), Jogailos / Vytauto denarai su dvigubu kryžiumi skyde / ietigaliu su kryžiumi (4 vnt.), Vytauto Smolenske kaldintas denaras su stulpais / liūtu (1 vnt.) ir du Čekijos Vaclovo IV (1378–1419) Prahos grašiai, iš kurių vienas falsifikatas. Ar pastarasis taip pat priklauso šiam kompleksui, nėra visiškai aišku. Atsižvelgiant į rastas komplekso monetas (Prahos grašiai ir Smolensko moneta) ir į radimo aplinkybes (archeologinis sluoksnis), tikėtina, kad monetos buvo pamestos arba išmestos XV a. pradžioje, po paskutinio kryžiuočių antpuolio – 1402 m. vasaros.

2006 m. rugsėjį atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovai archeologai Egidijus Ožalas ir Eglė Montvilaitė) Valdovų rūmų vidiniame kieme į šiaurę nuo mūro M 1, po sienos griuvenomis, molio sluoksnyje su XV a. gotikiniais kokliais buvo surasta Venecijos dukato imitacija ir auksiniai papuošalai bei jų fragmentai – augaliniais raštais puoštas žiedas, ažūrinio juvelyrinio dirbinio fragmentas ir pusė ornamentuotos plokštelės (**5 pav.**). Moneta ir auksiniai papuošalai aptikti preparuojant sluoksnį, kad būtų

5 pav. Auksinių dirbinių kompleksas (XV a.). Rastas 2006 m.
Fig. 5. A gold artefact assemblage (15th century). Found in 2006.

6 pav. Kazimiero denarų kompleksas (XV a. IV ketv.). Rastas 2007 m.
Fig. 6. A Casimir penny assemblage (fourth quarter of the 15th century). Found in 2007.

surinkta kiek galima daugiau smulkių gotikinių koklių dalių. Tikėtina, kad tai buvusio lobio likučiai – šis lobis, matyt, buvo surastas dar XVI a. viduryje, atliekant rūmų rekonstrukcijos darbus ir griaunant senas krosnis (tai vyko 1546 m. pabaigoje). Šis krosnių griovimas yra datuojamas gana tiksliai - apie 1546 m. pabaigą, mat yra žinoma, kad 1546–1547 m. žiemą nuslinko kalno šlaitas ir dalis šio smėlio uždengė supiltų krosnių ir griuvenų sluoksnius[14]. Lobis, greičiausiai, buvo paslėptas XV a. vienoje iš pilies mažajame aptvare buvusių krosnių. Krosnyse slėpti turtą visais laikais buvo labai populiari tradicija. Nors daugiau tokių duomenų turime iš XIX – XX a., tačiau kaip pavyzdžius galima paminėti ir žemiau minimą 1987 m. krosnyje rastą XVII a. lobio dalį bei Kėdainiuose išgriautoje taip pat krosnyje rastą XVII a. lobį.[15]

2007 m. balandžio 26 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Povilas Blaževičius) Valdovų rūmų rytinio korpuso šiaurinio galo išorėje buvo rastas XV a. monetų kompleksas (**1 pav.:** 2007b; **6 pav.**). Monetos aptiktos metalo detektoriumi apie 4–5 m atstumu į šiaurę nuo rūmų rytinio korpuso šiaurvakarinio kampo, prie pat kastos perkasos vakarinio pjūvio, nesuardytame XV a. sluoksnyje, apie 4,2–4,4 m gylyje (H. abs. 90.60–90.80) nuo žemės paviršiaus. Jos buvo juodų durpingų žemių sluoksnyje, pasklidusios 1 m spinduliu. Nė viena iš rastų monetų nebuvo sulipusi su kita moneta. Rastos monetos labai blogos būklės. Kompleksą sudaro vien tik Kazimiero (1440–1492) LDK denarai, kurių rasta 33 vnt. Tikėtina, kad monetos buvo medžiaginiame kapšelyje, nes nei keramikos, nei odos atraižų monetų aplinkoje rasti nepavyko. Tame pačiame sluoksnyje buvo rasta ir daugiau lietuviškų Kazimiero denarų. Šis kompleksas, matyt, pamestos piniginės turinys, į žemę pateko XV a. ketvirtajame ketvirtyje.

XVI a. monetų kompleksai

XVI a. monetų kompleksų buvo rasta šeši, ankstyviausias jų dar 1940 m. rekonstruojant Katedros aikštę. Kiti rasti 2002, 2003, 2005 ir du 2007 m.

1940 m. vykdant Katedros aikštės rekonstrukcijos darbus, darbininkai kasdami žemę rado keletą kamuolių sulipusių monetų.[16] Jos buvo perduotos Vilniaus antikvarui Antanui Jarmalavičiui, o šis monetas pardavė Vilniaus kolekcininkams prof. Zavirovskiui, advokatui Z. Zajančkovskiui ir Edmundui Laucevičiui. Dalis E. Laucevičiaus monetų atiteko Povilui Karazijai. Lobio monetas kartu su kitomis E. Laucevičiaus kolekcijos monetomis įsigijo Šiaulių „Aušros" muziejus. Žinoma, kad dauguma jo kolekcijoje buvusių LDK Žygimanto Augusto grašių, trečiokų, ketvirtokų ir kontrasignuotas Neapolio pustaleris yra iš aptariamo lobio. Neabejotinai šiame lobyje buvo ir didelis kiekis pusgrašių. Šis lobis galėjo būti paslėptas apie 1570 m.

2002 m. vasarą atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Egidijus Ožalas) Valdovų rūmų rytinio korpuso G rūsio išorėje (plotas Nr. 7), griuvenų sluoksnyje, metalo detektoriumi rastas susilydžiusių monetų stulpelis (**1 pav.:** 2002c).[17] Tai XVI a. Lenkijos ir LDK pusgrašiai (apie 26 vnt.), iš kurių matyti tik vienas – Lenkijos Žygimanto I pusgrašis (pusė monetos). Šios monetos turėjo būti išmestos po rūmuose vykusios gaisro. Galbūt šis monetų stulpelis – 1530 m. pilies teritoriją nusiaubusio gaisro arba 1610 m. jau pačiuose rūmuose vykusio gaisro, arba kokio nors kito mums nežinomo gaisro liudininkas.

2003 m. rugsėjo pradžioje atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Gintautas Striška) Valdovų rūmų rytinio korpuso šiaurinio galo išorėje, ties rūmų šiaurės rytų kampu, buvo rastas sulipusių monetų stulpelis (**1 pav.:** 2003b).[18] Monetos rastos metalo detektoriumi apie 3 m atstumu į pietus nuo III oficinos pietinio galo, suardytame sluoksnyje, apie 2 m gylyje. Šį sluoksnį suardė XIX a. viduryje sumūrytas kolektorius. Smėlio su griuvenomis sluoksnyje virš kolektoriaus ir buvo aptiktos monetos. Nustatyti, ar buvo surastas visas stulpelis, ar tik dalis jo, neįmanoma. Šio stulpelio penkios monetos buvo

rastos sulipusios, o viena atsiskyrusi. Visos monetos yra Aleksandro (1492–1506) LDK denarai. Šio stulpelio, t. y. piniginės turinio, pametimo laikas – XVI a. pirmoji pusė.

2005 m. spalio 3 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovai archeologai Egidijus Ožalas ir Eglė Montvilaitė) aukštutinės pilies kalno pietvakarinėje papėdėje, ties Valdovų rūmų pietrytinio kampo išore (3 trasa), buvo rastas sulipusių monetų stulpelis (**1 pav.**: 2005b; **7 pav.**).[19] Šis stulpelis aptiktas monetų detektoriumi jau išmestose žemėse. Atliekant detalią iškasamų žemių patikrą – užpilant jau ištirtą plotą vandentiekio vietoje (parko vieta už gynybinės sienos) buvo rastas juodomis žemėmis aplipęs metalo gabalėlis. Kad tai monetų stulpelis, pavyko nustatyti tik atlikus pirminius valymo darbus. Vėliau išsiaiškinta, kad šis monetų stulpelis buvo iškastas per 3 trasoje, šiaurvakarinėje jos dalyje (kv. I–III), vykdytus archeologinius tyrimus. Pagal monetų stulpelį aplipusias žemes nustatyta, kad jis turėjo būti rastas apie 3 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus esančiame XVIII–XIX a. sandūros, t. y. Valdovų rūmų griovimo laikotarpio, sluoksniuose. Tuo tarpu pagal rastas monetas šis monetų stulpelis – piniginės turinys turėtų būti datuojamas XVI a. paskutiniu dešimtmečiu. Galima būtų daryti prielaidą, kad monetos arba buvo iškastos iš gilesnių sluoksnių, arba čia pateko su įvairiomis miesto ar rūmų šiukšlėmis, kurių kasamos perkasos vietoje buvo aptikta labai daug. Stulpelyje iš viso buvo 17 monetų – Lenkijos Kazimiero (1447–1492) pusgrašiai (2 vnt.), Jono Albrechto (1492–1501) pusgrašiai (5 vnt.), Aleksandro (1501–1506) pusgrašiai (3 vnt.), Žygimanto Augusto LDK dvidenarai (2 vnt.: 1566 ir 1569 m.), Stepono Batoro 1585 m. 3 grašiai, Prūsijos Alberto 1537 m. grašis, Rygos Stepono Batoro 1584 m. grašis ir Svidnicos Liudviko I pusgrašiai (2 vnt.: 1518 m. ir 152(0?) m.).

2007 m. gegužės 31 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Povilas Blaževičius) į pietus nuo Vilniaus Žemutinės pilies I oficinos pietinio galo, šalia gynybinės sienos, rytinėje jos pusėje, metalo detektoriumi buvo rastas dešimties monetų stulpelis (**1 pav.:** 2007c; **8 pav.**). Monetos aptiktos XVI a. grindinio lygyje, griuvenų sluoksnyje, visos vienoje vietoje, tačiau jas ištraukiant iš sluoksnio didesnė dalis atsiskyrė viena nuo kitos. Restauruojant nustatyta, kad prie vienos monetos buvo prilipęs lininio audinio fragmentas. Tad tikėtina, kad rastas monetų stulpelis buvo suvyniotas į lininį audinį. Stulpelį sudarė Lenkijos Jono Albrechto pusgrašiai (2 vnt.) ir Žygimanto I 1508 m. pusgrašiai (2 vnt.), taip pat Svidnicos Liudviko I 1524 m. ir 1526 m. pusgrašiai (5 vnt.). Nors paskutinė šių monetų data – 1526 m., bet pastarojo stulpelio pametimo laikas yra nustatytas gana tiksliai. Šios monetos buvo rastos Žemutinės pilies gynybinės sienos vertimo griuvenų sluoksnyje. Iš rašytinių šaltinių turime duomenų, kad sienų griovimo darbai vyko 1546 m. gruodį. Šios monetos, matyt, yra sienas vertusio darbininko kelių dienų uždarbis. Žinome, kad mūrininkai tuo laiku už dienos darbą gaudavo 2 grašius arba 4 pusgrašius.

2007 m. lapkričio 27 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Gintautas Striška) Katedros aikštėje ties Pilies gatve, apie 3 m į šiaurę nuo gynybinės sienos, metalo detektoriumi (paieškos darbus atliko Mindaugas Kaminskas) buvo rastas sulipusių monetų stulpelis (**1 pav.:** 2007d; **9 pav.**). Šį stulpelį sudarė 22 monetos: Aleksandro LDK denarai (21 vnt.) ir Žygimanto I 1518 m. pusgrašis.

7 pav. XVI a. monetų kompleksas (po 1585). Vaizdas prieš restauravimą 2005 m.
Fig. 7. A 16th-century coin assemblage (after 1585). Found in 2005. Appearance before restoration.

8 pav. XVI a. pusgrašių kompleksas (apie 1546). Rastas 2007 m.
Fig. 8. A 16th-century half groat assemblage (c. 1546). Found in 2007.

Monetos rastos apie 0,5 m gylyje po XVII a. grindiniu, vandentiekio perkasoje, griuvenų sluoksnyje. Tikėtina, kad šis stulpelis, buvęs piniginės-kapšelio turinys, buvo pamestas apie 1520–1530 m. vykstant Valdovų rūmų statyboms.

XVII a. kompleksai

XVII a. monetų kompleksų buvo rasta daugiausia – 8 vnt. – 1974, 1987, 1989, 1995, 2002 (du), 2004, 2005 m.

1974 m. atliekant archeologinius ir architektūrinius tyrimus (tyrimų vadovai archeologė Irena Jučienė ir archi-

9 pav. XVI a. monetų kompleksas (apie 1520–1530). Vaizdas prieš restauravimą 2007 m.
Fig. 9. A 16th-century coin assemblage (c. 1520–1530). Found in 2007. Appearance before restoration.

tektas Sigitas Lasavickas) Senojo arsenalo rytiniame korpuse, ties pietrytine siena, prie pat užmūrytų vartų, 0,6 m gylyje, po akmeniu buvo rastas monetų lobis (šurfas Nr. 25).[20] Lobį sudarė 301 Aleksejaus Michailovičiaus (1645–1676) varinė moneta – dengos (1/2 kapeikos), kaldintos 1655–1663 m. Maskvos (7 vnt.) ir Pskovo (13 vnt.) kalyklose, kapeikos, kaldintos Maskvos (16 vnt.), Pskovo (253 vnt.) ir Novgorodo (6 vnt.) kalyklose, groševikai (2 kapeikos), kaldinti 1654–1655 m. Pskovo kalykloje (5 vnt.), ir Pskovo kalyklos altynas (3 kapeikos).

Iki 1979 m. šis lobis pateko į tuometinį Istorijos ir etnografijos muziejų (dabar Lietuvos nacionalinis muziejus), tačiau į apskaitą buvo įrašytas tik 1990 m. Tikslių šio lobio radimo aplinkybių aprašo nėra, o tai lėmė, kad vėliau aprašant šį lobį įvairūs autoriai nurodydavo skirtingą jo radimo datą. Buvo minimi 1975 m.[21], 1976 m.[22], 1977 m.[23] ir 1979 m.[24], bet tarp jų nė viena data nebuvo teisinga. Tikslūs metai ir radimo vieta nurodyta tik architekto S. Lasavicko ataskaitoje, tuo tarpu archeologinių tyrimų ataskaitose jokių žinių apie rastą lobį neaptinkame. Dėl šių priežasčių nėra visiškai aiškios ir radimo aplinkybės. Zenonas Duksa mini, kad monetos rastos odiniame maišelyje, tuo tarpu Vytautas Smilgevičius teigia, kad su monetomis buvo rasti audinio likučiai ir metalinis puodelis. Šis lobis neabejotinai yra paliktas Maskvos kareivių, o paslėptas, matyt, apie 1660–1661 m., kai prasidėjo Žemutinės pilies apsiaustis.

1987 m. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Albertas Lisanka) Arsenalo vakarinio korpuso šiaurinėje dalyje, šurfe Nr. 11b (dabar Lietuvos nacionalinio muziejaus administracijos pastatas), buvo rastos kelios monetos.[25] Monetos aptiktos šurfo pietrytiniame krašte, apie 0,9 m nuo jo krašto, 0,8–1,2 m gylyje nuo prieškarinių patalpos grindų ir 2,4–2,8 m gylyje nuo žemės paviršiaus, koklių krosnies molyje. Tikslus monetų kiekis neaiškus. Tyrimų ataskaitoje apie šioje vietoje rastas monetas rašoma du kartus ir abu kartus minima po penkias monetas. Tuo tarpu straipsnyje užsimenama apie „keliolika Jono Kazimiero (1648–1668) šilingų“. Tikėtina, kad tyrimų metu buvo rastas nedidelis monetų kompleksas – piniginės turinys. Tradicija slėpti pinigus krosnyse yra žinoma nuo seno. Deja, kadangi šios monetos nepateko į muziejų, iš aprašo nėra aišku, kiek iš viso ir kokių buvo monetų. Taip pat tikėtina, kad dalis monetų buvo ir nesurasta, nes tyrimų metu metalo detektorius nebuvo naudojamas.

1989 m. sausį–vasarį atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovai archeologai Adolfas Tautavičius ir Vytautas Urbanavičius) Valdovų rūmų rytinio korpuso sienos stačiakampėje įduboje – šachtoje buvo rastos 57 XVII a. pirmosios pusės monetos: Zigmanto III Vazos LDK 1620 m. dvidenaris, to paties valdovo LDK 1616–1625 m. šilingai (38 vnt.), taip pat 1605–1621 m. Rygos šilingai (17 vnt.) ir Rusijos caro Michailo Fiodorovičiaus 1615 m. kaldinta kapeika (**10 pav.**).[26] Visos šios monetos greičiausiai buvo kapšelyje ir po karo (po 1661 m.), matyt, per klaidą su įvairiomis šiukšlėmis buvo suverstos į šachtą.

1995 m. liepos 4–5 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovai archeologai Adolfas Tautavičius ir Vytautas Urbanavičius) Valdovų rūmų vakarinio korpuso L rūsyje, apie 0,5 m į rytus nuo vakarinės rūsio sienos ir apie 2 m į pietus nuo antrosios vakarinės rūsio langinės, virš įvirtusio rūsio skliauto, griuvenų sluoksnyje, rastas pasklidęs XVII a. vidurio monetų lobis (**1 pav.:** 1995b; **11 pav.**).[27] Pirmąsias lobio monetas aptiko šio straipsnio autorius kasdamas griuvenas kastuvu. Vėliau dalis monetų dar buvo rasta ir metalo detektoriumi išmestų žemių krūvoje (darbus atliko Vidmantas Velička). Dauguma monetų buvo sulipusios stulpeliais (nuo dviejų iki šešių monetų). Galima manyti, kad monetos buvo suvyniotos į medžiagą ir paslėptos pirmojo aukšto grindyse ar sienoje. Iš viso buvo surinkta 41 moneta, tačiau tikėtina, kad dalis monetų nebuvo surasta. Didžiausią lobio dalį sudarė Livonijos (21 vnt.) ir Rygos (16 vnt.) Švedijos valdovų Kristinos ir Karolio X Gustavo šilingai. Taip pat rastas Elbingo Gustavo II Adolfo 1632 m. šilingas, du Zigmanto III Vazos LDK šilingai (1623 ir 1624 m.) ir Tešeno hercogystės Elžbietos Lukrecijos 1651 m. heleris. Paskutinė šio lobio monetos data – 1660 m. (Rygos Karolio X Gustavo šilingas). Tad šis lobis galėjo būti paslėptas apie 1660–1661 m., kai prasidėjo Žemutinės pilies apsiaustis.

2002 m. lapkričio pabaigoje atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Gintautas Striška) Valdovų rūmų vidiniame kieme, ties pietiniu korpusu, prie mūro M 3 šiaurinio priestato, metalo detektoriumi buvo rastas sulipusių (sudegusių) 10 monetų stulpelis (**1 pav.:** 2002d).[28] Monetos aptiktos viršutiniuose griuvenų sluoksniuose. Tiksliai nustatyti, kokios tai monetos, neįmanoma, nes stulpelis apsilydęs. Pagal metalą, monetų dydį ir pagal tai, kad ant vienos monetos galima įžvelgti Rygos miesto mažąjį herbą, galima teigti, kad stulpelį sudaro XVII a. vidurio Livonijos ir Rygos miesto šilingai. Šios monetos buvo kaldintos 1621–1665 m. keturių valdovų – Gustavo II Adolfo, Kristinos, Karolio X Gustavo ir Karolio XI. Stulpelis, matyt, buvo pamestas arba išmestas per karą su Maskva arba jau po jo (po 1661 m.).

2002 m. rugsėjo 29 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Gintautas Rackevičius) Valdovų rūmų rytinio ir šiaurinio korpusų sandūros išorėje

metalo detektoriumi buvo rastos kelios dešimtys monetų ruošinių ir ruošinių atraižų.[29] Ruošiniai aptikti apie 3 m į rytus nuo šiaurinio korpuso šiaurrytinio kampo (**1 pav.:** 2002e). Iš viso rasta 78 vnt. sidabrinių ir varinių monetų ruošinių ir 10 vnt. sidabrinių ir varinių ruošinių atraižų, taip pat dviejų varinių ruošinių fragmentų. Sidabriniai ruošiniai (5 vnt.) buvo skirti kaldinti 6 grašių monetoms, o variniai (73 vnt.) – šilingams. Pasitaikė ir vienas jau nukaldintas Vilniaus kalyklos šilingas. Visa šių radinių grupė, rasta Valdovų rūmų šiaurinio korpuso priestato rytinės sienos išorėje, yra Jono Kazimiero (1648–1668) laikais veikusios Vilniaus monetų kalyklos liudininkė. Monetų kalykla buvo uždaryta 1666 m. gruodžio 30 d. Matyt, jau po šios datos šis ruošinių kompleksas ir buvo išneštas iš monetų kalyklos.

2004 m. kovo 29 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Egidijus Ožalas) tarp Valdovų rūmų vakarinio korpuso ir arkikatedros zakristijos, virš X rūsio skliauto (kv. B–F/37/39), buvo rasta keletas monetų. Monetos aptiktos apie 0,6 m gylyje nuo betoninio paviršiaus, rudai pilkų žemių sluoksnyje, po griuvenom ir virš juodos žemės. Pradžioje apie penkias monetas rado darbus vykdę darbininkai. Vėliau metalo detektoriumi jau iškastų žemių krūvoje buvo rasta dar monetų. Dėl šių aplinkybių tikslus buvęs monetų kiekis nežinomas, taip pat neaišku ir ar visos surastos monetos priklauso šiam kompleksui. Dar vienas neatsakytas klausimas – ar tai piniginės turinys, ar tiesiog išmesta monetų sauja? Toks įtarimas kyla todėl, kad tarp surastų monetų net 21 moneta (iš 25 vnt.) – Sučiavoje falsifikuoti šilingai (šilingai buvo falsifikuojami Moldavijoje, Sučiavos pilyje (dab. Rumunija) valdant Istratijui Dabijai, 1661–1665), o keturių likusių, nors ir to pat laiko, tiksli priklausomybė šiam kompleksui nenustatyta. Tarp rastų šilingų falsifikatų buvo Jono Kazimiero Lenkijos (1 vnt.) ir LDK (1652–1653 m.) (1 vnt.), Livonijos Gustavo II Adolfo (1 vnt.) ir Kristinos (1 vnt.), Prūsijos Frydricho Vilhelmo (1 vnt.), Rygos Kristinos (8 vnt.), Karolio X Gustavo (2 vnt.), Karolio XI (3 vnt.) ir dar trys tiksliai nenustatytos monetos. Likusios keturios monetos yra Livonijos Kristinos nenustatytų metų šilingas, Rygos Kristinos 1651 m. šilingas, Rusijos Michailo Fiodorovičiaus kapeika, kaldinta apie 1642 m., ir Aleksejaus Michailovičiaus (1645–1676) kapeika.

Labiausiai tikėtina, kad šios monetos buvo išmestos su kitomis šiukšlėmis tvarkant Valdovų rūmus po karo su Maskva. Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad Livonijos šilingų falsifikatų (šaltiniuose vadinamų *wołoskie*) apyvarta LDK 1664 m. buvo uždrausta, o tiek tikrų, Rygoje kaldintų šilingų, tiek ir lenkiškų ar LDK šilingų gyventojai atsiskaitymams nebenorėjo naudoti.[30] Tad greičiausiai šios monetos kaip tik po 1664 m. buvo išmestos, nes jomis jau nebegalėta atsiskaityti.

2005 m. rugpjūčio 19 d. atliekant archeologinius tyrimus (tyrimų vadovas archeologas Gintautas Striška) Valdovų rūmų rytinio korpuso patalpoje Nr. 12 metalo detektoriumi buvo rastas pasklidusių monetų lobis (**1 pav.:** 2005c).[31] Monetos aptiktos šalia šiaurinės sienos, juodų degėsingų žemių sluoksnyje. Kai kurios monetos buvo sulipusios po dvi, tris ar keturias. Iš viso rastos 56 monetos (20 vnt. buvo su sulipimo žymėmis). Šį lobį sudaro Zigmanto III Vazos LDK šilingai (2 vnt.), Švedijos valdovų Kristinos, Karolio X Gustavo ir Karolio XI Livonijos (14 vnt.) ir Rygos (8 vnt.) šilingai ir tų pačių monetų Sučiavos falsifikatai (30 vnt.). Taip pat rastos dvi Rusijos monetos – Michailo Fiodorovičiaus (1613–1645) arba Aleksejaus Michailovičiaus (1645–1676) sidabrinė kapeika ir Aleksejaus Michailovičiaus varinė kapeika. Vėlyviausia šio lobio moneta – 1663 m.

10 pav. XVII a. monetų kompleksas (po 1625). Rastas 1989 m.
Fig. 10. A 17th-century coin assemblage (after 1625). Found in 1989.

11 pav. XVII a. šilingų kompleksas (po 1664). Rastas 1995 m.
Fig. 11. A 17th-century shilling assemblage (after 1664). Found in 1995.

Toje pačioje patalpoje 1988 m. balandį atliekant archeologinius tyrimus taip pat buvo rastas didelis kiekis monetų (apie 40 vnt.). Didžioji dalis jų buvo Livonijos ir Rygos XVII a. vidurio šilingai, taip pat jų falsifikatai, kaldinti Sučiavoje (iš viso per 30 vnt.). Matyt, tiek 1988 m., tiek 2005 m. rastos monetos yra vieno lobio. Tad iš viso lobį galėjo sudaryti apie 80 vnt. XVII a. vidurio monetų. Šis lobis, kaip ir prieš tai aprašyti XVII a. monetų kompleksai, buvo išmestas tvarkant rūmus po karo su Maskva. Vėlyviausia šio komplekso moneta, datuojama 1663 m., ir tai, kad didesnę komplekso dalį sudaro Sučiavos falsifikatai, rodo, kad monetos buvo išmestos ne atsitiktinai,

o specialiai, nes po 1664 m. jomis atsiskaityti jau buvo beveik neįmanoma.

Kiti monetų kompleksai

Be jau minėtų 22 monetų kompleksų, Žemutinės pilies teritorijos tyrimų metu buvo rasta ir mažesnių kompleksų, t. y. monetų stulpelių, kuriuose sulipę po 2–3 monetas. Tokių radinių yra 10 vnt.

2000 m. Valdovų rūmų šiauriniame korpuse buvo rastos trys sulipusios monetos – variniai Jono Kazimiero šilingai. Tais pačiais metais ten pat aptiktos ir dvi į audinį suvyniotos monetos – Lenkijos Augusto III 1755 m. grašiai. 2003 m. Valdovų rūmų šiaurės rytų kampo išorėje rastos dvi sulipusios monetos – Varšuvos kunigaikštystės Frydricho Augusto (1807–1815) ir Nikolajaus I (1825–1855) 3 grašiai. 2004 m. Valdovų rūmų pietinio korpuso išorėje, plote į rytus nuo atitvarinės sienos, rastos trys sulipusios Rusijos monetos – Jekaterinos II 25 kapeikos ir dvi po 10 kapeikų. Tais pačiais metais Valdovų rūmų pietinio ir rytinio korpusų sankirtos išorėje (3 trasoje) taip pat buvo rastos trys monetos, apvyniotos rudu audiniu – Prūsijos Frydricho II (1740–1786) 3 grašiai, Rusijos Aleksandro I (1801–1825) 2 kapeikos ir Rusijos XVIII a. denga. 2005 m. Valdovų rūmų vidiniame kieme rastos trys sulipusios Jogailos monetos – dvi monetos su portretu ir viena su vadinamąja „žuvimi-žiedu“. Tais pačiais metais Valdovų rūmų pietinio korpuso išorėje rastos 3 monetos, suvyniotos į audinį – Varšuvos kunigaikštystės Frydricho Augusto 1811 m. 5 grašiai (2 vnt.) ir Prūsijos Frydricho I 1765 m. 1/12 talerio. Taip pat 3 trasoje aptiktos dvi sulipusios Kazimiero (1440–1492) LDK monetos. 2006 m. toje pačioje 3 trasoje rastos keturios sulipusios Vytauto monetos – denarai, datuojami apie 1411–1430 m. 2007 m. Valdovų rūmų vidiniame kieme rastos sulipusios trys monetos – Čekijos Vaclovo IV (1378–1419) grašis ir du Vytauto LDK denarai, datuojami apie 1411–1430 m.

Be jau minėtų kompleksų, Žemutinės pilies teritorijoje buvo rasta ir dar viena kompleksų grupė – kompleksai su gausiai vienoje vietoje pribertom monetom. Tačiau tarp šių monetų jau nebuvo sulipusių, o ir jų radimo ribos didesnės nei vieno ar dviejų metrų spinduliu. Dėl šių priežasčių tokių kompleksų jau negalime laikyti pažirusiais lobiais arba piniginės turiniais. Tačiau visi šie kompleksai yra to paties laikotarpio ir visai gali būti, kad dalis jų – buvusių lobių ar piniginių turinių likučiai. Iš tokių kompleksų galima paminėti 1992 m. Valdovų rūmų F rūsyje rastas Aleksandro Jogailaičio monetas, 2006 m. ties Valdovų rūmų pietinio ir rytinio korpusų sankirtos išore rastus Vytauto denarus, datuojamus apie 1411–1430 m., ir ten pat rastas įvairias XIV a. pabaigos monetas, 2007 m. prie Valdovų rūmų rytinio korpuso rastus Prahos grašius ir kt.

Rastų kompleksų piniginė vertė

Apžvelgus visus Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rastus monetų kompleksus kyla klausimas: o kokia gi buvo jų vertė? Kokias pinigų sumas nešiojosi žmonės vienu ar kitu laikotarpiu ir ką už šiuos pinigus buvo galima nusipirkti? Kad nustatytumėm rastų monetų kompleksų vertę, reikia pasitelkti tų laikų uždarbius ir kainas.

Apie XIV a. pabaigos kainas Lietuvoje duomenų mes, deja, neturime. Tačiau yra duomenų apie kainas Krokuvoje Jadvygos (1384–1399) valdymo laikais. Uolektis drobės (apie 0,65 m) kainavo 12 lenkiškų denarų arba vieną Prahos grašį, avies kailiniai apie 12 grašių, miestietiški batai – 2–3 grašius, batai – 6–9 grašius. 1389 m. jautis kainavo 28 grašius, avinas – 8 grašius, gaidys – 2 grašius, višta – 1 grašį, 10 kiaušinių – ¼ grašio, pusė achtelio alaus (apie 70 litrų) – 8 grašius. Tuo tarpu dailidė ir mūrininkas per savaitę uždirbdavo 24 grašius (dirbama buvo 6 dienas per savaitę), mūrininko pagalbininkas per dieną – po 1 grašį, o nekvalifikuotas darbininkas – 8–10 lenkiškų denarų.[32]

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rastų XIV a. pabaigos monetų kompleksų piniginė vertė nėra vienoda. Nustatant šio laikotarpio monetų piniginę vertę reikia atsižvelgti į tai, kad ji gali ir kiek svyruoti, nes mes neturime tikslių duomenų, kokiu santykiu buvo skaičiuojamos LDK monetos ir Prahos grašis. Pagal sidabro kiekį monetose vienas Prahos grašis prilygsta 3–4 XIV a. LDK denarams (3 denarams, kai jų masė apie 0,6–0,8 g, ir 4 denarams, kai jų masė apie 0,4 g). Skaičiuojant kiekvieno atskiro komplekso monetų vertę į išlikusią monetų masę neatsižvelgiama, nes didžioji dalis monetų yra labai sunykusios, tad skaičiuojama pagal vidutinę monetų kaldinimo masę.

Mažiausia vertė yra monetų komplekso, rasto 2002 m., kuriame yra šešios monetos. Šis kompleksas prilygtų apie 1,5 grašio. Panašios vertės yra ir 2003 m. surastas penkių monetų kompleksas – daugiau kaip 2 grašių, tačiau šis kompleksas galėjo būti ir daug didesnis. Kiek iš viso jame buvo monetų, nežinome. Kiti du monetų kompleksai yra daug didesnės vertės. 2007 m. rastas kompleksas, kurį sudaro 34 monetos, prilygo apie 11 grašių, tačiau šis kompleksas, matyt, irgi buvo didesnis. Didžiausią piniginę vertę turi 2002 m. rastas monetų kompleksas, kuriame buvo 63 monetos ir pusė trišonio sidabro lydinio. Šio komplekso vertė – apie 60 Prahos grašių (apie 20 grašių monetomis ir apie 40 grašių sidabro lydiniu).

Pagal to laiko Krokuvos uždarbius ir kainas pirmieji du monetų kompleksai vidutiniškai prilygo pagalbinio arba nekvalifikuoto darbininko dviejų dienų atlygiui ir už juos buvo galima kelias dienas gerai pavalgyti. Tuo tarpu kiti du kompleksai prilygo dviejų savaičių ir pustrečio mėnesio tų pačių darbininkų atlygiui ir tai jau buvo tam tikras turtas. Tad šie du kompleksai turėtų būti arba lobiai, arba pasiturinčių asmenų piniginių turiniai.

Apie XV a. kainas ir uždarbius Lietuvoje duomenų taip pat neturime. Tačiau šiuo laikotarpiu kainos nelabai pakito. Galima tik pateikti papildomų duomenų apie kainas Krokuvoje 1431 m. Štai akmuo (12,96 kg) ryžių kainavo 20–52 grašius (1,5–4 grašiai už kilogramą), vaško – 54–70 grašių, cukraus – 364 grašius (28 grašiai už kilogramą), batų pora – 6–24 grašius, žirgas – 48–768 grašius, jautis – 24–204 grašius, veršis – 7–18 grašių, kiaulė – 12–96 grašius, avinas – 5,5–24 grašius, žąsis – 1–1,5 grašio, višta – 0,5–1 grašį, vyriški kailiniai – 10–36 grašius.[33]

Kaip matome, kainos nebuvo pastovios ir galėjo skirtis net dvigubai. Tokia pati situacija buvo ir vėlesniais laikais. Be to, reikia pažymėti, kad mažesniuose miestuose

mažesnės buvo ir kainos, tad ir Vilniuje, matyt, produktų buvo galima gauti pigiau.

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rastų XV a. monetų kompleksų piniginė vertė yra skirtinga. Štai 2005 m. rastas 12 monetų kompleksas, datuojamas XV a. pradžia, prilygo apie 5 grašiams. 2007 m. rastas 33 monetų kompleksas (Kazimiero (1440–1492) LDK denarai), datuojamas XV a. ketvirtuoju ketvirčiu, prilygo apie 4 grašiams (8 denarai prilygo 1 Prahos grašiui). Tuo tarpu 1995 m. rastą monetų kompleksą, datuojamą XV a. ketvirtuoju ketvirčiu arba XVI a. pradžia, sudarė 12 Prahos grašių. Vertingiausias kompleksas – auksinės monetos (1,84 g) ir auksinio žiedo (3,00 g) bei auksinių dirbinių fragmentų – rastas 2006 m. Kada tiksliai paslėptas šis kompleksas, nežinome. Tačiau aukso kaina per visą XV a. beveik nekito. XV a. pabaigoje dukatas prilygo 30 Prahos grašių. Panašiai yra verti ir auksiniai dirbiniai, tad vien išdraskyto lobyje rasto aukso vertė siekia apie 60 grašių.

Kad geriau įsivaizduotume XV a. ketvirtojo ketvirčio pinigų vertę, galime pateikti kainas Krokuvoje 1499 m. Tuo metu kartis (123 litrai) žirnių kainavo 3–10 grašių, achtelis (135–140 litrų) alaus – 5–36 grašius, ketvirtinė (30,75 litro) avižų – 3–11 grašių, kviečių – 8–11 grašių, rugių – 5,5 grašio, akmuo (12,96 kg) taukų – 6–20 grašių, gorčius (3,76 litro) sviesto – 2–30 grašių, vyno – 1–7,5 grašio, kapa kiaušinių – 2–4 grašius (10 vnt. – apie 0,5 grašio).[34] Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1501 m. už žirgą buvo mokamas 1 rublis (sidabro lydinys).[35] Pastarasis prilygo 96 Prahos grašiams. 1502 m. žirgas buvo pirktas už 2,5 kapos smulkių monetų (matyt, turimi omenyje pusgrašiai, tai būtų 150 lietuviškų pusgrašių arba apie 60 Prahos grašių).[36] Tais pačiais metais prasiskolinę asmenys savo šarvus užstatydavo už 45–90 grašių.[37] Tuo tarpu valdovas sau nusipirko šarvus už 5 kapas arba apie 200 Prahos grašių.[38] Taigi šarvai vidutiniškai kainavo 50–100 grašių. Arbaletas buvo užstatomas už 27–37 grašius, tad jo kaina, matyt, buvo apie 30–40 grašių.[39]

Nors Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rastų XV a. monetų kompleksų vertė ir nevienoda, tačiau visuose juose buvo tais laikais gana didelės sumos. Tuo tarpu auksinės monetos ir auksinių dirbinių lobis greičiausiai priklausė kilmingam LDK kunigaikščio dvaro asmeniui arba dvariškiui.

XVI a. monetų kompleksų piniginė vertė taip pat nėra vienoda. Mažiausios vertės kompleksas surastas 2003 m. Tai vos šeši Aleksandro (1492–1506) LDK denarai, arba 0,6 grašio. 2007 m. surastų 22 monetų – LDK Aleksandro denarų (21 vnt.) ir Žygimanto I 1518 m. pusgrašio vertė – 2,6 grašio. Tais pačiais metais rastų 10 pusgrašių vertė – 5 lenkiški grašiai. 2002 m. rasto susilydžiusių pusgrašių (apie 26 vnt.) stulpelio vertė – apie 13 lenkiškų arba apie 10 LDK grašių (LDK monetos buvo penktadaliu vertingesnės už lenkiškas). Visi šie monetų kompleksai buvo pamesti XVI a. pirmojoje pusėje arba amžiaus viduryje. Apie 10 LDK grašių vertės monetų kompleksas buvo rastas ir 2007 m., tačiau jis datuojamas jau XVI a. pabaiga. Tuo pat laiku datuojamas ir didžiausias surastas XVI a. monetų kompleksas. Šio 1940 m. Katedros aikštėje rasto komplekso dydis nėra žinomas, bet jame galėjo būti keli šimtai monetų ir jo vertė galėjo siekti kelis šimtus grašių.

Kaip matome, visų šių surastų kompleksų pinigų sumos yra beveik tos pačios, kaip ir surastų XV a. Tačiau ar pakito jų vertė? Valdant Žygimantui Senajam (1506–1548) meistrai dailidė ir mūrininkas Vavelio statybose per savaitę uždirbdavo 34–48 lenkiškus grašius, mūrininkas Krokuvoje – 3,5 grašio per dieną, mūrininko pagalbininkas – 2–3 grašius per dieną, o nekvalifikuotas darbininkas už dienos darbą gaudavo nuo 1 grašio 6 denarų iki 3 grašių 6 denarų (Gdanske).[40] Tuo tarpu Vilniaus Žemutinėje pilyje 1544–1548 m. dirbęs meistras dailidė už savaitę gaudavo 32 LDK grašius, pameistriai – 6–10 grašių per savaitę, o nekvalifikuoti – po 1 grašį per dieną.[41] 1545 m. mūrininkas per savaitę gaudavo 24 grašius, 1546–1547 m. dailidė už tą patį laiką – 40 grašių, pagalbininkai – 9–20 grašių, 1546 m. nekvalifikuotas darbininkas per dieną – 1–1,75 grašio, 1548 m. akmentašys Cini gavo 80 grašių per savaitę, pameistrys iš Krokuvos – 40 grašių, o lietuviai pameistriai – po 15 grašių per savaitę.[42]

Kainos Lietuvoje 1508–1514 m. buvo tokios: jautis kainavo 25–50 grašių, telyčia – 20 grašių, paršas – 15–20 grašių, avinas – 2–6 grašius, 4 vištos – 1 grašį.[43] 1529 m.: 1 vežimas šieno – 3 grašiai, 10 kiaušinių ir višta (arba gaidys) – 1 grašis, telyčia – 30 grašių, paršas – 20 grašių, avinas – 4 grašiai, 1 statine avižų – 6 grašiai.[44] 1541 m. Vilniaus turguose buvo nustatytos tvirtos kainos: pusė statinės avižų – 10 grašių, šieno vežimas – 3 grašiai, šiaudų vežimas – 1 grašis, beržinių skaldytų malkų vežimas – 1–1,5 grašio.[45] Lenkijoje XVI a. pirmojoje pusėje kinkomas arklys kainavo 270–696 grašius, žirgas – 480–1056 grašius, melžiama karvė – 120–160 grašių, svaras (0,47 kg) cukraus – 4–8 grašius, svaras ryžių – 0,5–3 grašius, kartis (123 l) kviečių – 7–16 grašių, rugių – 3–9 grašius, avižų – 2–3 grašius, žirnių – 7–15 grašių, kilogramas miltų – 0,5–1 grašį, 10 kiaušinių – 0,5–1 grašį, čeverykos (pusbačiai) – 4–12 grašių.[46]

Tad galima pamatyti, kad atlygis už darbą nebuvo vienodas, bet labai panašus tiek Krokuvoje, tiek Vilniuje. Palyginti su XIV a. pabaigos, jis padidėjo apie du kartus. Tuo tarpu kainos taip pat pakilo, bet mažiau. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasti XVI a. pirmosios pusės monetų kompleksai yra nedideli, tačiau jų vertė, išskyrus vieną kompleksą, paprastam žmogui buvo gana didelė. Tai vienos ar kelių darbo dienų uždarbiai. Tikėtina, kad didžioji dalis pamestų monetų priklausė Žemutinėje pilyje dirbusiems darbininkams.

XVI a. antrojoje pusėje atlyginimai dar kiek pakilo. Štai 1572 m. Elbinge nekvalifikuotas darbininkas per dieną gaudavo 2–6 grašius, tuo tarpu Stepono Batoro (1576–1586) laikais Lenkijoje darbininkas per dieną gaudavo 3 grašius, stalius – 4,5 grašio, mūrininkas – 5 grašius.[47] Kainos taip pat pakilo. Lenkijoje Stepono Batoro (1576–1586) laikais kartis (apie 120 l) kviečių kainavo 12–16 grašių, rugių – 7–8 grašius, avižų – 4–5 grašius, paskerstas jautis – 180–210 grašių, karinis žirgas – 600–660 grašių, pora batų – 18–20 grašių.[48] Lietuvoje 1583 m. dalgis kainavo apie 3 grašius, Biblija – 96 grašius.[49]

1595–1601 m. kainos dar labiau pakilo. Kartis (123 l) kviečių kainavo apie 28 grašius, rugių arba žirnių – 35 grašius, grikių arba sorų kruopų – 45–50 grašių, jautis – 300–420 grašių, veršis ir meitelis – 90–120 grašių, avinas –

24–30 grašių, paršiukas – 7–9 grašius, kapa kiaušinių – 4–10 grašių. 1597 m. višta kainavo apie 2 grašius, 1600 m. gorčius (3,76 l) alaus – apie 3 grašius, degtinės – 6–9 grašius, kailiniai – 60 grašių, batai – 50 grašių, čeverykos – 13–15 grašių, 1602 m. svaras (0,47 g) lašinių – 2–3 grašius.[50] Tad 2007 m. rastas apie 10 LDK grašių XVI a. pabaigos monetų kompleksas turėjo jau perpus mažesnę vertę, nei tokios pat pinigų sumos XVI a. pirmosios pusės monetų kompleksai.

XVII a. monetų kompleksų, kaip jau minėta, Žemutinės pilies teritorijoje buvo rasta daugiausia – aštuoni, tačiau didesnė jų dalis buvo išmesti, o ne pamesti. Šis šimtmetis Lenkijos ir LDK valstybei buvo labai sunkus dėl ekonominių krizių ir karų. 1620–1622 m. talerio ir dukato kursas (visaverčio sidabro ir aukso kaina) šoktelėjo dvigubai, smulkios monetos nuvertėjo, dėl to tris kartus pakilo prekių kainos. Aišku, kilo ir atlyginimai, tačiau mažiau – tik du kartus.

Nuvertėjus pinigams buvo įvedamos naujos monetų sistemos, tačiau jos tik trumpam sustabdydavo nuvertėjimą. Nuo XVII a. antrojo ketvirčio į šalį intensyviai ėmė plūsti svetimos smulkių nominalų monetos, kurios ir toliau didino šalies finansų krizę. XVII a. viduryje į šalį milžiniškais kiekiais plūdo Moldavijoje, Sučiavos pilyje, falsifikuoti šilingai. 1654 m. prasidėjęs karas su Rusija ir Švedija labai nualino kraštą, valstybės iždui trūko pinigų atsiskaityti su kariuomene, todėl 1659 m. buvo nutarta imti kaldinti varines monetas – šilingus. Šios nevisavertės monetos kaldintos iki 1666 m. pabaigos. Jų buvo nukaldinta apie 1,5 mlrd. vienetų. Visa tai dar labiau nuvertino monetas ir pakėlė kainas. Tad kokia gi Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rastų XVII a. kompleksų vertė?

Pirmiausia paminėtinas 1989 m. surastas 57 monetų kompleksas, datuojamas iki 1630 m. Didžiąją jo dalį sudaro šilingai. Bendra šio komplekso vertė – apie 20 grašių. Likusieji monetų kompleksai yra datuojami po 1660 m. Mažiausios vertės monetų kompleksas buvo rastas 1987 m. Jį sudarė penki arba 10 varinių Jono Kazimiero šilingų. Dešimt šilingų, tik biloninių, sudarė ir 2002 m. surastą kompleksą. Kiti kompleksai yra didesni. 2004 m. aptiktas monetų kompleksas su 25 monetomis, iš kurių net 21 moneta yra Sučiavoje falsifikuoti šilingai. 2005 m. rastas monetų kompleksas su 41 biloniniu šilingu. Tais pačiais metais rastas ir monetų kompleksas, kurį sudarė 56 monetos, kurių didesnioji dalis buvo šilingai. 2002 m. aptiktas monetų ruošinių kompleksas, kurį sudarė 73 variniai (šilingų) ir 5 sidabriniai (6 grašių) ruošiniai. Didžiausias monetų kompleksas buvo rastas 1974 m. – 301 vnt. Aleksejaus Michailovičiaus varinių monetų, kurių vertė – 298 kapeikos, arba apie 100 varinių šilingų.

Kokie gi tuo metu buvo atlyginimai ir ką už šiuos pinigus buvo galima įsigyti?

Štai 1591 m. Vilniaus Žemutinės pilies sodo prižiūrėtojas per metus gavo 60 zlotų (1800 grašių arba 5400 šilingų), 1592–1593 m. mūrininkas ir kalvis – po 100 zlotų.[51] 1607 m. Vilniaus pilies krosnių prižiūrėtojas per metus uždirbo 30 zlotų, 1618 m. Žemutinės pilies šaltkalvis – 40 zlotų, o jau nuo 1620 m. – po 100 zlotų.[52] 1620–1625 m. šaltkalvis kasmet gaudavo 100 zlotų, mūrininkas ir stalius – po 70 zlotų, puodžius – 20, 50 zlotų. 1626 m. pameistriai dailidės per dieną uždirbdavo po 5 grašius, 1629 m. nekvalifikuoti darbininkai – po 5 grašius.[53] 1633 m. pilies sodininkas per metus jau gavo 300 zlotų (9000 grašių arba 27 000 šilingų), tiek pat ir pilies stiklius.[54]

Maistpinigiams 1615–1616 m. dailidei buvo skiriami 7 zlotai (210 grašių) per savaitę, 1630 m. mūrininkui – 40–60 grašių per savaitę, o šaltkalviui – 30 grašių.[55] Apie 1630 m. pameistriai uždirbdavo po 6 grašius per dieną, o 1648 m. nekvalifikuotas darbininkas už savaitę darbo (malkų supjovimą) gavo 22,5 grašio (apie 11 šilingų per dieną).[56] 1648–1651 m. pilies mūrininkas kas mėnesį gaudavo po 50 zlotų (1500 grašių), o dailidė kasmet po 300 zlotų, tuo tarpu kalvis 1648–1649 m. kasmet gaudavo tik po 100 zlotų.[57]

Tad atlygis kvalifikuotiems meistrams priklausė tik nuo valdovo malonės – vieni galėjo gauti daug, o kiti kur kas mažiau. 1620–1622 m. krizė didelės įtakos atlyginimų dydžiui nepadarė. Dažnai būdavo mokamas pastovus atlyginimas kelerius metus ir visiškai neatsižvelgiama į šalyje vykstančią infliaciją. Tačiau vis dėlto nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio kvalifikuotų meistrų atlygis padidėjo du kartus, o kai kada ir apie 4–6 kartus. Vien maistpinigiams meistrai gaudavo tiek, koks prieš šimtą metų buvo visas meistrų uždarbis. Tačiau geriausiai atlyginimus iliustruoja pagalbinių ir nekvalifikuotų darbininkų atlygis, kuris padidėjo vos 2–3 kartus. Taip pat reikia pažymėti ir tai, kad meistrai turėjo nuolatines metines pajamas, o visi kiti – ne ir pastarųjų kiekis buvo daug didesnis.

Tuo tarpu kainos šoktelėjo daug labiau. Štai palyginimui kainos Lenkijoje apie 1600 m. ir apie 1630 m.: jautis kainavo 10–14 zlotų ir 30–35 zlotus, veršis – 3–4 zlotus ir 8–10 zlotų, meitelis – 3–4 zlotus ir 10–15 zlotų, avinas – 24–30 grašių ir 85–105 grašius, paršiukas – 7–9 grašius ir 22–25 grašius, 1 silkių statinė – 6–7 zlotus ir 20–26 zlotus, kartis (123 l) rugių arba žirnių – 35 grašius ir 95–100 grašių, grikių arba sorų kruopų – 45–50 grašių ir 150–160 grašių, kailiniai – 60 grašių ir 150 grašių, batai – 50 grašių ir 160 grašių, čeverykos – 13–15 grašių ir 45 grašius.[58] 1650 m. kartis (123 l) kviečių pabrango iki maždaug 230 grašių (apie 1600 m. buvo 28 grašiai), o žirnių – iki 78–300 grašių, kapa kiaušinių – nuo 4–10 grašių iki 15–25 grašių.[59] 1621 m. kopūsto galva kainavo 10 grašių, duonos kepalas – 40 grašių, degtinės kvorta (0,94 l) – 90 grašių, 1652–1653 m. svaras (405 g) jautienos – 2–5 grašius.[60] Lietuvoje 1650 m. žala karvė kainavo 6 kapas (360 grašių).[61]

Tad kainos po 1620–1622 m. šoktelėjo apie tris kartus, o XVII a. viduryje dėl karo ir marų viskas dar labiau pabrango. Žvelgiant į to laiko uždarbius ir kainas, Žemutinės pilies teritorijoje surastų XVII a. monetų kompleksų vertė neatrodo labai didelė. Iki 1630 m. datuojamas apie 20 grašių vertės monetų kopleksas prilygo keturių dienų nekvalifikuoto darbininko uždarbiui, o nusipirkti už jį buvo galima apie 25 litrus rugių ar žirnių arba paršiuką. Tuo tarpu kitų rastų monetų kompleksų vertė daug mažesnė, nes beveik visi jie datuojami jau po 1660 m. Be to, didelę jų dalį sudaro Sučiavoje falsifikuoti šilingai, kurių apyvarta nuo 1664 m. buvo uždrausta, taip pat švedų valdomos Livonijos šilingai, kurių gyventojai atsiskaityti nebepriėmė.[62] Tad šie monetų kompleksai buvo tiesiog išmesti. Toks

pats likimas ištiko ir monetų kiekiu vieną didžiausių (301 moneta) 1974 m. rastą varinių rusiškų monetų kompleksą. Nors šio komplekso vertė – apie 100 varinių šilingų, bet varinių rusiškų monetų niekas iš gyventojų atsiskaityti nepriėmė, nes iki 1660 m. LDK savų varinių monetų pinigų apyvartoje nebuvo. Dar verta paminėti ir 2002 m. surastą monetų ruošinių kompleksą. Šiandien žinomi keli lobiai, kuriuose kartu su monetomis rasta varinių šilingų ruošinių. Tokių pat ruošinių rasta ir pavieniui. Tai nestebina, nes nukaldintų monetų kiekis buvo milžiniškas ir vykdant atsikaitymus dažnai šios monetos buvo jau nebeskaičiuojamos, o tiesiog sveriamos. Tad monetų ruošinių cirkuliavimas to meto pinigų apyvartoje buvo įmanomas. Dėl šios priežasties verta paanalizuoti, kokią vertę galėjo turėti šis kompleksas, jei jis būtų patekęs į apyvartą. Komplekse buvę 73 šilingų ruošiniai atitinka apie 24 grašius, o 5 sidabriniai 6 grašių ruošiniai – 30 grašių. Trys variniai šilingai pagal oficialų kursą prilygo 1 grašiui, tačiau realiai šis kursas buvo daug mažesnis ir už vieną sidabrinį grašį tekdavo duoti 6–12 varinių šilingų. Tad iš viso šis kompleksas buvo vertas apie 40 grašių.

Dar galima paminėti ir du nedidelius, turinčius vos po tris monetas, monetų kompleksus. 2004 m. rastos trys sulipusios Rusijos monetos – Jekaterinos II (1762–1796) 25 kapeikos ir dvi po 10 kapeikų – savo verte prilygo 79 variniams lenkiškiems grašiams, o 2005 m. rastų į audinį suvyniotų Varšuvos kunigaikštystės Frydricho Augusto 1811 m. 5 grašių (2 vnt.) ir Prūsijos Frydricho I 1765 m. 1/12 talerio bendra vertė sudarė 23 lenkiškus varinius grašius. Pirmasis monetų kompleksas prilygo beveik savaitės 1775 m. nekvalifikuoto darbininko uždarbiui (už dieną jis gaudavo 12–17 grašių), o kainos buvo tokios: kartis (apie 120 l) kviečių – apie 360 grašių, rugių – apie 300 grašių, 60 kiaušinių – 60 grašių, gorčius (3,76 l) medaus – 45–60 grašių, degtinės – 180 grašių, svaras (405 g) cukraus – 90 grašių, pora batų – 90–180 grašių.[63] Tuo tarpu antrasis monetų kompleksas prilygsta jau tik pusės dienos 1806–1812 m. nekvalifikuoto darbininko uždarbiui.[64]

Išvados

Keli Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasti kompleksai yra išskirtiniai ir tarp visų Lietuvos teritorijoje rastų lobių bei kompleksų. Pirmiausia tai kompleksai su ankstyviausiomis LDK monetomis. Trijuose jų buvo rasta tokia monetų įvairovė, kokios nebūta nė viename kitame Lietuvoje rastame lobyje. Antra – keturi surasti XIV a. kompleksai sudaro net 40 proc. visų Lietuvoje rastų XIV a. lobių. Toks pat XV a. kompleksų kiekis sudaro apie 20 proc. visų Lietuvoje rastų kompleksų, o XVI a. kompleksai – apie 15 proc. Trečia – net du XVII a. kompleksai neturi sau analogų. Tai varinių rusiškų Aleksejaus Michailovičiaus (1645–1676) monetų lobis ir monetų ruošinių kompleksas. Retai aptinkami ir kompleksai, kuriuose pagrindinę monetų dalį sudarytų falsifikatai, o Žemutinės pilies teritorijoje tokių buvo rasta du.

Didžioji dalis rastų kompleksų buvo pamesti arba išmesti kapšelių-piniginių turiniai. Galima manyti, kad didesni kompleksai taip pat yra buvę piniginių turiniai. Pagrindinės didžiosios dalies kompleksų paslėpimo, pametimo ar išmetimo priežastys buvo karai ir gaisrai. Degėsinguose sluoksniuose arba pažeistų ugnies kompleksų buvo rasta šeši (XIV a. – 3, XV a. – 1, XVI a. – 1, XVII a. – 1), o 1660–1661 m. pilies apsiausties ir vėlesnių tvarkymo darbų liudininkais galime laikyti septynis iš aštuonių XVII a. kompleksų. Dalis šių kompleksų buvo paslėpti pastatuose, o tvarkantis po karų ar gaisrų su šiukšlėmis išmesti, kita dalis buvo sąmoningai išmesti, nes jais nebebuvo galima atsiskaityti. Dar vienas išmestas lobis buvo paslėptas XV a. koklių krosnyje. Matyt, XVI a. viduryje, griaunant šią krosnį, dalis lobio surasta, o kita dalis aptikta tik 2006 m. Dar vienas toks nedidelis piniginės-kapšelio turinys buvo paslėptas XVII a. krosnyje, tačiau šio komplekso radimo aplinkybės mums nėra žinomos. Daug mažiau radinių buvo tiesiog pamesti. Keletas tokių radinių yra susiję su statybų darbais. Tai du XVI a. piniginės-kapšelio turiniai, kurių vienas pamestas griaunant gynybinę sieną, o antrasis – greičiausiai tiesiant vandentiekio trasą. Dar trijų kompleksų pametimo aplinkybės nėra žinomos, bet vienas jų rastas šalia XV a. medinio kelio. Yra ir tokių piniginių-kapšelių turinių, apie kuriuos mes negalime pasakyti, ar jie buvo paslėpti, ar pamesti, ar išmesti, nes jie aptikti suardytuose sluoksniuose (XIV a. – 1, XVI a. – 1, XVII a. – 1).

Surastų monetų kompleksų vertė nevienoda. Vertingiausi monetų kompleksai yra ankstyviausi – XIV–XV a., didesnė jų dalis turėjo priklausyti pasiturintiems asmenims. Didesnė dalis XVI a. monetų kompleksų jau yra mažesnės vertės, tačiau ir jie prilygsta kelių dienų nekvalifikuoto darbininko uždarbiui. Dalis šių kompleksų ir priklausė Žemutinės pilies teritorijoje dirbusiems darbininkams. Mažiausios vertės yra XVII a. monetų kompleksai. Didžioji jų dalis, tiesą sakant, nebeturėjo jokios vertės, nes gyventojai tų monetų tiesiog nebepripažino kaip atsiskaitymo priemonės. Tad nuo XIV a. pabaigos iki XVII a. pinigų vertė nuolat mažėjo, ir nors XVII a. surasti monetų kompleksai monetų skaičiumi dažniausiai lenkia XIV–XVI a. surastuosius, tačiau jų bendra vertė yra daug mažesnė.

Eduardas Remecas

Coin assemblages Discovered on the Grounds of Vilnius Lower Castle during Investigations

Summary

The article discusses 22 coin assemblages found on the grounds of the Lower Castle in Vilnius. The majority were the contents of a wallet – pouch lost or thrown out with rubbish after a war or fire and only a small percentage can be considered hidden hoards. These assemblages are divided by period into: 14th century – 4, 15th century – 4, 16th century – 6, and 17th century – 8.

Among these 22 assemblages, it is possible to distinguish several, which are exceptional among all the hoards and coin assemblages that have been found in Lithuanian territory. First of all these assemblages contain the earliest GDL coins. Three contained a coin diversity not seen in any other hoard found in Lithuania. The discovered 17th century assemblages are also exceptional. Coin flans and copper Russian Aleksey Mikhailovich (1645–1676) coin assemblages have never been found anywhere else. Two coin assemblages that mainly consist of counterfeit coins are also extraordinary.

The value of the discovered assemblages is not uniform. The most valuable are the earliest: those from the 14th–15th centuries. The majority of them must have belonged to wealthy individuals. The majority of the 16th century assemblages are of lesser value, and are comparable to the wages for several days of work by an unskilled labourer. The 17th century assemblages have the least value. The majority of them no longer had any value since the inhabitants simply did not recognise the coins in these assemblages as legal tender.

---

[1] **Z. Duksa**, „Vilniaus monetų lobiai“, *Vakarinės naujienos*, Nr. 103, 1981, gegužės 4, p. 2; **Z. Duksa**, *Monetos pasakoja*, Vilnius, 1991, p. 111; **З. Дукса**, «Неопубликованные клады с русскими монетами в Историко-этнографическом музее Литовской ССР», *Вторая всесоюзная нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщении*, Москва, 1987, p. 36–38; **E. Ivanauskas**, *Lietuvos pinigų lobiai. Paslėpti 1390–1865 m.*, Vilnius, 1995, p. 157, Nr. 170; **A. Mikołajczyk**, „Skarby monet z XVI, XVII i XVIII wieku zanotowane na byłym obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Materiały do inwentaryzacji“, *Prace i materiały muzeum archeologicznego i etnograficznego w Łodzi. Seria numizmatyczna i konserwatorska*, t. 5, 1985, p. 159; **V. Smilgevičius**, „Vilniaus senojo arsenalo lobis“, *Baltų archeologija*, Nr. 2, 1996, p. 33–34.

[2] **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies monetų lobiai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 366–368; **E. Remecas**, „Monetos“, *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1994–1995 metų tyrimai)*, t. 4, Vilnius, 1999, p. 116–127; **E. Remecas**, *Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga)*, Vilnius, 2003, p. 108; **E. Remecas**, „Monetų lobiai iš Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 315–318; **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasti monetų lobiai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, Vilnius, 2006, p. 411–413.

[3] **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas“, *Lietuvos pilys 2005*, Vilnius, 2006, p. 46–51.

[4] **E. Remecas**, „Duomenys apie Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos numizmatikos radinius iki Valdovų rūmų tyrimų pradžios (iki 1987 m.)“, *Lietuvos pilys*, t. 3, 2007, Vilnius, 2008, p. 36–48.

[5] Nuo 2000 m. paieška buvo vykdoma beveik nuolat, o nuo 2001 m. pabaigos buvo įsigytas ir modernus metalo detektorius, leidžiantis surasti smulkiausius metalo gabalėlius.

[6] **K. Katalynas**, „Tyrinėjimai Vilniuje, Katedros aikštėje“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 m.*, Vilnius, 2000, p. 432.

[7] **F. Sliesoriūnas**, *Gedimino aikštė Vilniuje*, Vilnius, 1980, p. 79–80.

[8] **E. Remecas**, *Vilniaus Žemutinės pilies pinigų lobis (XIV a. pabaiga)*; **E. Remecas**, „Monetų lobiai iš Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos“, p. 315–317.

[9] **E. Remecas**, „Monetų lobiai iš Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos“, p. 315–318; **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas“, p. 46–51, 167.

[10] **G. Striška**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos arsenalo kiemo pietvakarinė dalis“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*, Vilnius, 2004, p. 155; **E. Remecas**, „Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos portretinės monetos“, *Istorija*, t. LIX–LX, 2004, p. 22–32, 161; **E. Remecas**, *Monetų radiniai Lietuvoje: Tarptautinei numizmatikos konferencijai skirtos parodos katalogas / Coins Finds in Lithuania: Catalogue of the Exhibition Arranged in Connection with the International Numismatics Conference*, Vilnius, 2006, p. 56; **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas“, p. 46–51, 167.

[11] E. **Remecas**, „Vilniaus žemutinės pilies monetų kompleksas“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*. Vilnius, p. 515.

[12] **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, „Valdovų rūmų Vilniuje teritorijos tyrimai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 174; **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies monetų lobiai“, *Voruta*, Nr. 9, 1996, p. 6–7; **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies monetų lobiai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, p. 368; **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas“, p. 47.

[13] **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasti monetų lobiai“, p. 411–412; **E. Remecas**, „Jogailos ir Vytauto monetų datavimo problematika naujų radinių duomenimis: Vilniaus Žemutinės pilies monetų kompleksas (apie 1402/2005)“, *Numizmatika*, t. 6, Vilnius, 2007, p. 63–78.

[14] B. R. **Vitkauskienė** XVI-XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose, Vilniaus

Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos. Vilnius, 2006, p. 81, 99, 101; E. **Remecas** Aleksandro Jogailaičio monetų radiniai – Vilniaus žemutinės pilies raidos atspindys, *Lietuvos Didysis Kunigaikštis Aleksandras ir jo epocha*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, 2007, p. 169-170.

[15] A. **Juknevičius,** M. Daukšos viešosios bibliotekos kiemas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, Vilnius, 2007, p. 320.

[16] **E. Ivanauskas**, min. veik., p. 35, Nr. 45.

[17] **E. Remecas**, „Monetų lobiai iš Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos", p. 318; **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas", p. 48.

[18] **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas", p. 48.

[19] **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasti monetų lobiai", p. 412.

[20] **S. Lasavickas**, 1975 – Vilniaus aukštutinė – Žemutinė pilis. Žemutinės pilies Ceihauzas – Arsenalas. Architektūriniai tyrimai – tyrimų aprašymas, Vilniaus apskrities archyvas, f. 5, b. 1111, p. 51.

[21] **Z. Duksa**, *Monetos pasakoja*, p. 111.

[22] **Z. Duksa**, „Vilniaus monetų lobiai", p. 2; **Z. Duksa**, „Skarby monetarne na Litwie", *Biuletyn numizmatyczny*, t. 10, Warszawa, 1982, p. 193; **A. Mikołajczyk**, min. veik., p. 159.

[23] **V. Smilgevičius**, min. veik., p. 33–34.

[24] **E. Ivanauskas**, min. veik., p. 157, Nr. 170; **Л. Квизикявичюс**, «Русские монеты в денежном обращении Литвы в XVI–XVIII веках», *Международный нумизматический альманах. Монета*, t. 7, Вологда, 2000, p. 26.

[25] **A. Lisanka, L. Dzikas**, 1987 m. buvusių Vilniaus Žemutinės pilies (Vrublevskio 3) pastatų pritaikymo Istorijos ir etnografijos muziejui teritorijoje vykdytų architektūrinių-archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 1988, Lietuvos istorijos instituto rankraščių fondas, b. 1345, p. 51; **A. Lisanka**, „Vilniaus Žemutinės pilies Arsenalo teritorijos tyrimai", *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais*, Vilnius, 1988, p. 135–137.

[26] *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai*, Vilnius, 1991, p. 45; **L. Kvizikevičius**, „Vilniaus Žemutinės pilies monetų lobis", *Lietuvos istorijos metraštis. 1993 metai*, Vilnius, 1994, p. 199–200; **E. Ivanauskas**, min. veik., p. 88, Nr. 91; **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas", p. 47.

[27] **A. Tautavičius, V. Urbanavičius**, min. veik., p. 178; **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies monetų lobiai", *Voruta*, t. 9, 1996, p. 6–7; **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies monetų lobiai", *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, Vilnius, 1996, p. 366–368; **E. Remecas**, „Monetos", p. 121–122.

[28] **E. Remecas**, „Monetų lobiai iš Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų teritorijos", p. 318; **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas", p. 48.

[29] **G. Rackevičius**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos Valdovų rūmų šiaurinio korpuso prieigų tyrimai", *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 144; **E. Remecas**, „Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas", p. 48; **Э. Ремецас**, «О последнем монетном дворе Великого княжества Литовского (1664–1666 гг.), найденном на территории нижнего замка города Вильнюса», *Numizmatika*, t. 21, Bratislava–Smolnik, 2006, p. 141.

[30] **W. Szłapinskij**, „Fałszywe szelągi wołoskie na rynku pieniężnym województwa ruskiego w sześćdziesiątych latach XVII w.", *Wiadomości numizmatyczne*, t. 3–4, Warszawa, 1997, p. 124, 129.

[31] **E. Remecas**, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje rasti monetų lobiai", p. 412–413.

[32] **T. Kałkowski**, *Tysiąc lat monety Polskiej*, Kraków, 1981, p. 102–103, 107.

[33] **J. Pelca**, *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, Lwów, 1935.

[34] Ten pat.

[35] *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dvaro sąskaitų knygos (1494–1504)*, Vilnius, 2007, p. 271.

[36] Ten pat, p. 199.

[37] Ten pat.

[38] Ten pat, p. 235.

[39] Ten pat, p. 201.

[40] **J. A. Szwagrzyk**, *Pieniądz na ziemiach Polskich X–XX w.*, Wrocław, 1973, p. 103.

[41] *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, Vilnius, 2006, p. 130–132, 207.

[42] Ten pat, p. 92, 173, 87.

[43] **V. Urbanavičius**, „XIV–XVII amžių monetos Lietuvos kapinynuose", *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, A serija, t. 2, 1967, p. 71.

[44] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. I, Vilnius, 1955, p. 107–108.

[45] *Vilniaus miesto istorija*, Vilnius, 1968, p. 72.

[46] **J. A. Szwagrzyk**, min. veik., p. 104–105.

[47] **T. Kałkowski**, min. veik., p. 159, 181.

[48] Ten pat, p. 181.

[49] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. I, p. 213.

[50] **T. Kałkowski**, min. veik., p. 214; **J. A. Szwagrzyk**, min. veik., p. 133.

[51] *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a .– XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, p. 196.

[52] Ten pat, p. 200–201.

[53] Ten pat, p. 202.

[54] Ten pat, p. 202–203.

[55] Ten pat, p. 139, 142.

[56] Ten pat, p. 146, 153.

[57] Ten pat, p. 203, 204.

[58] **T. Kałkowski**, min. veik., p. 214.

[59] **J. A. Szwagrzyk**, min. veik., p. 133.

[60] **T. Kałkowski**, min. veik., p. 215; **J. A. Szwagrzyk**, min. veik., p. 133.

[61] *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. I, p. 199.

[62] **W. Szłapinskij**, min. veik., p. 124, 129.

[63] **J. A. Szwagrzyk**, min. veik., p. 144–145.

[64] Ten pat, p. 243.